

УДК 2:141

М. М. Василенко,
викладач Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ В ТВОРЧОСТІ СТЕФАНА ЯВОРСЬКОГО

У статті висвітлюються погляди Стефана Яворського – видатного церковного діяча, педагога і філософа на основні принципи філософської освіти в Україні XVII ст. Показана роль “другої” схоластики, стилю бароко в освітній діяльності Києво-Могилянської академії.

Ключові слова: філософія освіти, схоластика, бароко Стефан Яворський.

Философия образования в творчестве Стефана Яворского

В статье рассматриваются взгляды Стефана Яворского – известного церковного деятеля, педагога и философа на основные принципы философского образования на Украине XVII в. Показана роль “второй” схоластики, стиля барокко в образовательной деятельности Киево-Могилянской академии.

Ключевые слова: философия образования, схоластика, барокко, Стефан Яворский.

The Philosophy of education in the works of Stephan Javorskiy

The essay tackles the views of Stephan Javorskiy, a famous church figure, educator and philosopher, on the basic principles of philosophic education in Ukraine in the 17 century. The role of “second” scholasticism, baroque style in the educational activities of Kijiv- Mohylyanska Academy has been revealed.

Keywords: philosophy of education, scholasticism, baroque, Stephan Javorskiy

Про філософські та суспільно-політичні погляди Стефана Яворського – відомого філософа, теолога, поета, громадського та релігійного діяча написано багато статей, розвідок і монографій. Його духовна творчість висвітлювалась в працях В.М. Нічик, М.В. Кашуби, І.В. Паславського, В.Д. Литвинова, М.Д. Роговича. Серед дослідників філософського культури і науки професорів Києво-Могилянської академії слід виділити праці І.С. Захари [4, с. 5]. В його дослідження висвітлена бага-

тогранна діяльність цього видатного діяча української культури, однак ще залишаються проблеми, про які ще можна говорити і висвітлювати. Не розроблена достатньо діяльність С. Яворського як педагога і освітнього діяча, залишаються недослідженою його філософія освіти.

У запропованій розвідці ми зробимо спробу показати мислителя як педагога, професора Києво-Могилянської академії, зупинимось на установках, які ставились у цьому навчальному закладі до освіти взагалі, і філософської зокрема, проаналізувати педагогічну майстерність С.Яворського з огляду на тодішню філософію освіти, які побутували в Європі і в Україні.

Навчання і пізніше педагогічна діяльність С. Яворського припадає на XVII ст. З життєпису мислителя дізнаємось, що він навчався в декількох містах тодішньої Європи, переважно в єзуїтських навчальних закладах. Їх університети, академії і колегії визнавалися найкращими і користувались високим авторитетом в різних країнах світу незалежно від конфесійної приналежності. Філософія освіти базувалась в них на кількох принципах. Професори цих навчальних закладів вміло поєднували філософські традиції минулих епох з новаторством модерних мислителів. Недаремно засновник першого вищого навчального закладу в Україні київський митрополит Петро Могила заснував Києво-Могилянську академію на “образ і подобу” єзуїтських навчальних закладів.

XVII ст. у Європі вважається століттям раціоналізму. Воно представлено такими видатними філософами як Рене Декарт, Бенедикт Спіноза, Готфрід Лябніц та багатьма іншими мислителями, які виступили проти схоластичної системи у навчальному процесі, своїми філософськими творами вони торували новий шлях філософської науки. Однак не слід забувати, що всі вони навчалися філософії в навчальних закладах, де спосіб викладання філософії був схоластичним. Зрештою ця схоластика була вже не середньовічною, вона належала до іншого часу, часу нового. Інколи її називають постренесансною, бароковою чи “другою”. Одним словом, це була схоластика, на якій виросла ціла генерація модерних філософів. Згадаймо хоча б Рене Декарта, який був вихованцем єзуїтської колегії містечка де ла Флеш. В одному з своїх творів Декарт пише: “Я не маю наміру – і ніколи не буду мати – ганити поширений в школах метод навчання: адже я зобов’язаний йому тим незначним, що я знаю, і саме спираючись на нього я застосував сумнів як спосіб пізнання всіх тих речей, яким мене там навчили. Таким чином, хоча наставники мої не навчили мене нічому достовірному, і тим не менш я зобов’язаний бути їм вдячним за те, що завдяки їм я поставив все під сумнів, причому я зараз ще більш вдячний за сумнівність всього викладеного мені ними, ніж те, що їх наука могла б виявитися більш відповідною розуму: адже в останньому випадку я, можливо, задовольнився б тією краплиною розуму, яка б у нім містилась, і це зробило б мене достатньо байдужим

стосовно більш прискіпливого пошуку істини” [3, с. 167]. Навіть ця доволі критична і в якійсь мірі антисхоластична оцінка методу викладання філософії в єзуїтських навчальних закладах ще раз засвідчує, що одним із принципів філософії освіти вимагав навчити студентів мислити. Ми можемо без перебільшення твердити, що схоластичний метод відіграв важливу роль у подальшому розвитку освітньої діяльності. Не можна не погодитись з думкою видатного російського мислителя С.С. Аверінцева, що “без участі схоластики увесь подальший розвиток європейської філософії і логіки був би неможливий, навіть рішуче нападаючи на схоластику, мислителі раннього нового часу, аж до епох Просвітництва та німецького класичного ідеалізму, ніяк не могли обійтися без широкого використання схоластичної лексики (їй досі доволі помітної в інтелектуальному мовному вжитку західних країн), і цей факт – важливе свідчення на користь схоластики”. [1, с. 195]. Отже, тут йдеться про те, що схоластика як метод викладання супроводжує філософію фактично у всі історико-культурні епохи. Незважаючи на відносну опозицію до схоластики філософів Нового часу, філософи доби модерну загалом високо цінували тих релігійних мислителів, які залишалися вірними схоластичній системі викладання філософії. Адже у тодішній Європі була досить розвинута і релігійна філософія, яка могла уживатися фактично завжди мирно із світською, могла впливати і на її розвиток. З цією релігійною філософією не могли не рахуватись раціоналісти та емпірики Нового часу. Більшість із тих світських філософів навчалась у духовних навчальних закладах. І не дивно, що у філософських працях сучасних їм схоластів вони знаходили раціональні зерна, які сприяли подальшому розвитку європейської філософії. Мовлячи про іспанського філософа-схоласта Франциска Суареца, польський вчений Владислав Татаркевич пише: “У XVII ст. цього мислителя називали не тільки главою тодішніх схоластів, але “князем і папою” всіх метафізиків. Навіть такий найменш схоластичний мислитель як Гуго Гроцій вважав, що витонченості думки важко було будь-якому богослову зрівнятися з Суарецом. Його творчість увійшла в колегіуми та університети як основа філософських студій. З ним дискутував канцлер Бекон, з повагою відгукувався про нього Берклі, а Ляйбніц пише, що, маючи 16 років, він читав його твори як захоплюючий роман. Дуалізм Декарта та його поняття матерії мали свого попередника саме в філософії Суареца – так само як і динамізм Ляйбніца. Відновлена у XVII ст. схоластика з різними відтінками стала широким напрямком у тодішній філософській думці Європи. Єзуїтська школа, в якій Суарец був найбільш відомим мислителем займала тоді перше місце” [9, с. 135]. Думку про те, що схоластична наука в якійсь мірі йшла в ногу з часом, підтверджують дослідження білоруського вченого Семена Подокшина: “В основі природничонаукових уявлень другої схоластики лежали фізичні ідеї Аристотеля (картина обмеженого і

ієрархічно впорядкованого світу із Землею в центрі; речово-фізичного негеометричного простору, різноякісної природи). В той же час представники другої схоластики в Білорусі обговорювали деякі проблеми, актуальні для нової науки – проблеми порожнечі, руху небесних тіл, структури світу тощо. Крім того, висунувши думку про те, що метафізика не підмінює конкретно-наукового знання, друга схоластика виразила довір'я сучасному природознавству. У першій половині XVIII ст.. вплив нової філософії і науки помітно посилюється і друга схоластика або схоластичний аристотелізм починає набувати деяких рис еклектичної філософії” [6, с. 308].

Філософська освіта будь-якого історико-філософського періоду ставить перед собою ряд завдань. Серед них – по-перше: викладати те, що потрібне суспільному загалу, тобто йдеться про загальний рівень філософської культури і філософського знання, співмірні світовому розвитку філософії, або принаймні відповідні філософській науці, яку культивують певні навчальні заклади сусідніх країн європейського континенту. Філософія освіти повинна задовольняти суспільно-політичні, культурні і наукові потреби суспільства, якому вона належить. По-друге, як викладати філософію таким чином, щоби добитися максимальної ефективності засвоєння філософських знань. По-третє, філософська освіта мала б закладати міцний фундамент для подальшого розвитку філософської теорії і практики, для майбутньої диверсифікації філософських знань. Ми все зазначали, що схоластична філософія була здатна осмислювати суспільно-політичні, культурні і наукові потреби суспільства, вміло поєднуючи філософські традиції минулих епох з новими відповідними часу мислительними тенденціями. Вона змогла досягти ефективності засвоєння філософських знань. Про це свідчать хоча б великі за обсягом схоластичні опуси, які служили достатнім матеріалом для дискусій навколо з питань, що стосувались філософської теорії і науки. І ще, загальновідомо, що середньовічна наука заклала міцний фундамент для подальшого розвитку філософського понятійного, категоріального апарату, філософської термінології. Цілком зрозуміло, що без схоластичної філософії неможливим був би розвиток німецької класичної філософії та деяких сучасних напрямків філософської науки.

Інколи цей період називають ще добою козацького бароко. Дослідники українського бароко, відзначають, що ця доба була своєрідною кузницею, в якій переплавлялись різноманітні течії та школи. Вілен Горський зазначив: “ В європейській культурі, як на Заході, так і в Україні, доба Бароко вражає передусім єдністю багатоманіття подій і діячів, яких, за всієї відмінності позицій, вирізняє певна спорідненість. Яскравим виявом такої єдності виступає повага до традиції, що суперечливо сполучається зі сміливістю у пошуку і ствердженні нового. Людина доби Бароко прагне нового, оскільки не має страху перед новим. Намагаючись зберегти

старе, людина барокової доби прагне не просто поряд з ним утвердити нове, а сполучити нове зі старим в органічну єдність. Це культура, прийнята пафосом оновлення старого” [2, с. 143–144] Барокова ментальність стимулювала не тільки філософію “життя”, філософію вчинку, але і філософію дискурсу. Про це яскраво засвідчують і самі назви філософських курсів, які читались у Києво-Могилянській академії, вступні параграфи і кінцівки курсу лекцій. Візьмемо, для прикладу, вступ до філософського курсу Стефана Яворського, прочитаний ним в 1693–1694 рр. Цей курс має досить довгу, характерну для стилю бароко назву: “Філософське змагання, що розпочинається на арені православної Києво-Могилянської гімназії руськими атлетами для більшої слави Того, Котрий, будучи вільним від гріха пілігримом, єдинородним Сином Отця, вступив на шлях примноження слави найблаженнішої Його Матері, яка швидко проходила колись юдейськими узгір’ями”. Не менш яскравим є вступне слово до лекцій. Воно звучить таким чином: “Відкриваю для вас, найстаранніші атлети, не так олімпійські ігри, як лабіринт Аристотеля, що переважає лабіринт Дедала. Тут, що не питання, то пастка, яка чатує на вас на широких шляхах, і вам не доведеться користуватися м’язами ніг, а лише чутливим рухом розуму та міркування, аби досягти найбільшої та бажаної насолоди, слави, вислухавши дворічний курс. Нехай віддани насолодам Альціони увійдуть до своїх садів, що уподібнюються до садів Гесперид, але там їх очікуватиме Дракон або жеребок Тантала. Та я поведу моїх Тезеї у менші виноградники, до страшеного Мінотавра, котрий вдаряє труднощами та рогатими дилемами, перед вами важкі шляхи, котрі необхідно буде перейти, уподібнюючись навіть до блукаючих зірок. Однак доблесть прагне небезпек. І вона приємна тим, що лише тоді стає почеснішою. Хай не лякають вас у цьому винограднику логічні троянди, оточені стількома шипами, нехай вони будуть стимулом та відганяються своїми жалами безтурботність та біблейський нектар власної природи. Між тим з’явиться своїм найулюбленішим Тезеям найбожественніша Аріадна – Августійша Діва Марія і ниткою любові, якою Вона нас поєднує, вкаже нам, блукаючим у такому сум’ятті, шлях. І приємним буде той стимул, коли між логічними жалами засяє найбожественніша троянда – Марія, бо вони заховують те, що є для скарабейв отрутою, а для нас аттичними прянощами. І якщо нам трапляться труднощі суперечностей, то ця наставниця і пристанище мудрості – Марія розв’яже нам гордієві сфінкські вузли, як та, яка згодою з єднала дві суперечності разом: материнство і дівство. І так під покровом цієї проводирки приступімо до бажаного дворічного змагання і зрадімо, як гіганти, що повинні бігти цим шляхом, і нам аплодуватиме Аристотель під милозвучну гармонію органу. І, як Стагірит, приступімо до цього священного Євріпу, або, краще киньмося в це невичерпне для подяк Марії море, аби вивчити всі дії, писання, складки, букви та записки позначені її іменем. І, подібно кізочці імператора

Антонія, котра блукала селами та полями, маючи золотий вінок на шиї, на якому виднівся напис: “Я цезарева, не торкайся мене”, наша філософія нехай хорониться від зубів неприятеля, бо на її золотому обручі сяє напис: “Я належу Діві Марії, не торкайся мене” [8, с. 40–41]. Такі вступні слова до філософських курсів, які читались професорами у Києво-Могилянській академії виразно засвідчують, що цей навчальний заклад давав високу гуманістичну освіту. Філософія доби бароко вимагала глибоких знань з давньогрецької і римської міфології, Святого Письма, християнської історії, світової і вітчизняної історії і літератури. Ця філософія вчила спудеїв у їхній літературній діяльності поєднувати “непоєднуване” заради розвитку власної духовної культури. Все це виразно позначилося і на філософських, і літературних творах Стефана Яворського.

Марина Ткачук у своїх статтях, присвячених філософській думці, що побутувала у Києво-Могилянській академії дала, на нашу думку, цікаву оцінку попереднім дослідженням. Вона вважає, що могилянська доба в українській філософії належить не лише бароко, але і класицизму. Вчений, зокрема, зазначає: “Якщо взяти до уваги, що раціоналістичне осмислення світу і пов’язані з ним форми свідомості (поза якими поняття схоластики взагалі втрачає сенс), “випадають” з семантики бароко, знаходячи притулок на сусідній ділянці багатомовного культурного поля XVII – XVIII ст. – у класицизмі, побудованому саме на розумових засадах, – то доведеться визнати причетність концепту “барокова схоластика” до феномену бароко хіба що химеричністю. Зачарованість пишними бароковими формами якось затуляє в очах сучасних істориків філософії ту обставину, що киево-могилянська доба є добою не лише бароко, але і класицизму, який співіснує з ним і його доповнює, відтак механічне перенесення ознак бароковості на філософські курси професорів Києво-Могилянської академії не тільки позбавляє адекватного розуміння їхньої сутності, призначення і ролі, а й суттєво збіднює образ зовсім не одноманітної української філософської культури XVII – XVIII ст.” [7, с. 43].

Тепер кілька слів про принципи філософської освіти, які культивувались в Києво-Могилянській академії. Для тих, хто знайомився з філософськими курсами, які викладались в цьому навчальному закладі чи то в оригіналі, чи в перекладах не може не впасти в око їх обсяг. Тільки у Стефана Яворського курс логіки налічує у перекладі українською мовою біля 30 друкованих аркушів, а наступні курси теж відповідно по 30. Отже всього маємо 90, які були записані студентами за два роки. Але виникає питання, як могли засвоїти такий великий матеріал з філософії студенти. Якщо ж вдатися до арифметики і порахувати скільки рядків йде на виклад основної тези, положення, твердження, то стає зрозумілим, що лівова частка конспекту припадає на осмислення, обґрунтування кожного питання, поняття чи категорії. Виявляється, що така своєрідна гімнастика думки, дійсно, приводила до подальшого розвитку філософ-

ських проблем, які тоді стояли на порядку денному. Така “гімнастика”, яку здебільшого називають схоластикою, підривала цю ж схоластику з середини. Отже принцип філософії навчити учнів мислити самостійно мав місце в цьому навчальному закладі. Про це яскраво засвідчує курс логіки С.Яворського. Ведучи мову про роль логіки в процесі пізнання, професор зазначає: “Метою нашої пізнавальної потенції є пізнання та споглядання істини, так само як зоровій потенції властиво бачити світло та колір, слуховій – чути, бажальній – бажати добра. Але оскільки людський розум сам по собі слабкий і ненадійний, що може, звичайно, хитатися між істинним і хибним, то він потребує якогось наукового навику (*habitus*), який здатний керувати своїми діями за допомогою за допомогою певних законів. І тут таким порадиником є логіка, яка спроможна керувати операціями нашого інтелекту. Далі операцією інтелекту є або пізнання якоїсь речі, або образ, або уявлення життєве, духовне та інтелектуальне” [8, с. 43–44]. Філософ вважав, що завдання науки полягає в тому, щоби дати адекватні знання про оточуючий світ. І ці знання повинні бути ясні і очевидні. Критеріями істинності, як відомо, для Декарта та інших філософів XVII ст. були ясність і очевидність. Те, що С.Яворський поділяв думки раціоналістів свого часу, засвідчують знову окремі місця з його логіки: “Дається певне і очевидне знання через певну і очевидну причину, наприклад, це пізнання, що рука є меншою від усього тіла завдяки такому судженню (*ratio*), що кожна частина є меншою від усього цілого. Так само дається таке пізнання, що суб’єкт і предикат у висновку є одним і тим самим з того, тому що воно є тим самим з середнім терміном у засновках і також це пізнання є певним через цю певну і очевидну причину, якщо вони є одним і тим самим з третім, то вони є одне і те саме між собою, отже знання дається. Доводжу консеквенцію, тому що знання, за Аристотелем, є ніщо інше, як певне і очевидне пізнання через певну і очевидну причину” [8, с. 187]. Мислитель дозволяв собі полемізувати з представниками другої схоластики, котрі, коментуючи “Органон” Аристотеля, ще більше заплутували та ускладнювали логічні і граматичні поняття. Так, у наступному розділі читаємо: “У першій книзі “Про витлумачення”, розділ 2 Аристотель так визначає іменник: він є словом, що загально визначається без часу, жодна його відокремлена, закінчена та правильна частина нічого не означає, а іменник разом з дієсловом утворює істинне або хибне мовлення. Це аристотелівське визначення довгими обхідними шляхами досліджують логіки, Але заплутують його більше, ніж пояснюють. Тому мені подобається коротке визначення іменника у Гурдадо: іменником є слово, що змінюється за відмінками. До цього визначення віднесеш також дієприкметники та займенники.

Дієслово Аристотель у розділі 3 “Про витлумачення” так визначає: дієслово є те, що означає щось, крім часу, і жодна його частина зокрема нічого не означає, а також завжди виводиться щось з того, що про інше

говорить як про ознаку чогось. Це визначення є також туманим. Звідки ясніше говорить Гуртадо: дієслово є слово, яке відмінюється за часами” [6, с. 67]. Тут С. Яворському, очевидно, йшлося не стільки про граматичний смисл визначення іменника і дієслова, скільки про намагання зробити яснє і очевидні логічні операції. Приведемо ще один приклад, який визначає філософію навчання С. Яворського. де мова йде про практичну складову освіти. Ведучи мову про силогізми, професор наводить роздуми іспанського філософа Арріаги, які він, безперечно, поділяє: “Вже стільки років, викладаючи постійно в школах і будучи присутнім у найвідоміших академіях на численних диспутах, я не раз слухав тих, що користувалися або потребували того зведення. І я помітив, що для будь-якого аргументуючого (хіба що він це оговорює, що його думки є неясними) легше побудувати силогізм у незавершеній фігурі, ніж у прямій. І в цьому силогізмі, якщо він напочатку відразу не торкнувся цієї фігури, то думає про нього, як такого, що в майбутньому буде згадуватись згідно усіх правил, які говорять про зведення як широко так і туманно. І в іншому місці в диспуті другому в “Сумулах” наприкінці так: “Це все видуmano тими, які цілий рік проводять в пустих балачках і працюють над ними з великими труднощами, Але без жодної користі”. І в іншому місці в диспуті 3 в “Сумулах” розділ 5 так: “І вже сорок років перебуваю в школах в брав участь в багатьох диспутах і не раз слухав про це зведення” І в розділі 6: “ Це зведення майже ніколи не виступає як необхідне і рідко як корисне, викладається більше тими, які більше турбуються про звичайний (спосіб викладання), ніж про користь” І наприкінці самої діалектики: “Я бачу, що тобі закрутилась голова від стількох перестановок суджень, від стількох повторень цих голосних і приголосних, від порівняння їх безкорисно розладнались інтелект та пам'ять”. Зважаючи на авторитет так великого і так шановного доктора, а також, виклавши це, утримуюсь від балаканини про зведення, а пораджу тобі серйозно досліджувати більш корисне” [8, с. 98–99].

Другий принцип філософії освіти, який культивувався в Академії, називався принципом діалогу. Цей принцип історики філософії часто називають ефективним шляхом пошуку і утвердження істини. Цей принцип широко застосовувався у так званих філософських диспутах, які після студій проводились як своєрідне свято, яке мало завершувати процес засвоєння окремих курсів чи розділів філософії. Власне цьому диспуту сприяв сам схоластичний метод, що базувався на *arg demonstrandi* тобто на принципі доведення. Будь-яке положення детально обговорювалось з усіх боків, висувалися аргументи і контраргументи, які мали переконати студента в істинності поданого філософського матеріалу. Звичайно, у теперішній методиці викладання філософії застосовувати цей принцип дуже складно, оскільки переживаємо ліміт часу, але взяти його до уваги можна.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що філософія освіти С. Яворського загалом відповідала вимогам, які ставились перед тодішніми навчальними закладами в Україні. Як філософ і педагог він намагався викладати те, що потрібне було суспільному загалу, тобто йдеться про загальний рівень філософської культури і філософського знання, які були співмірні європейському розвитку філософської науки. Отже, його філософія освіти задовольняла суспільно-політичні, культурні і наукові потреби суспільства. Він викладав таки добився максимальної ефективності засвоєння філософських знань. Філософська освіта, що культивувалась в Києво-Могилянській академії, заклала міцний фундамент для подальшого розвитку філософської теорії і практики в Україні.

В даній статті ми торкнулися тільки одного філософського курсу, а саме курсу логіки Стефана Яворського і на його основі висвітлили основні засади філософії освіти. Окрім логіки в цього мислителя є ще інші філософські курси, зокрема: натурфілософія, психологія, метафізика, які, при їх детальному аналізі, дозволять пролити яскравіше світло на філософію освіти в цьому навчальному закладі. Безперечно, чекають ще свого аналізу і інші філософські курси таких професорів Києво-Могилянської академії, Феофана Прокоповича, Георгія Кониського, Інокентія Гізеля та інших.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аверинцев Сергій. Софія-Логос / С. Аверинцев. – К. : Дух і Літера, 2004.
2. Горський Вілен. Біля джерел. Нариси з історії філософської культури / Горський В. – К. : Вид. дім “КМ Академія”, 2006.
3. Декарт Р. Сочинения: в 2 т. / Декарт Р. – Т. 1. – М. : Мысль, 1989.
4. Захара І.С. Академічна філософія України ХУП – I пол. ХУІІІ ст. / Захара І.С. – Л. : Вид-во національного університету ім. Ів.Франка, 2000.
5. Захара И.С. Борьба идей в философской мысли на Украине на рубеже ХУП–ХУІІІ вв. (Стефан Яворский) / Захара И.С. – К. : Наукова думка, 1982.
6. Подокшин С.А. Аристотелизм как феномен философской культуры Белоруси X–ХУІІІ вв. / Подокшин С.А. // Отечественная философская мысль XI–ХУІІІ вв. и греческая культура. – К. : Наук. думка, 1991.
7. Ткачук Марина. Філософські курси Києво-Могилянської академії в контексті європейського схоластичного дискурсу / Ткачук М. // Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: Європейський контекст. – К. : Вид. дім “КМ Академія”, 2002.
8. Яворський С. Філософські твори: у 3 т. / Яворський С. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1991.
9. Tatarkiewicz W. Historia filozofii / Tatarkiewicz W. – Т. 2. – Warszawa, 1970.